

קפד למחקר

עבודת דוקטור

ד"ר מאמנענט – עיתון של מיעוט בפולין שבין שתי מלחמות העולם (1918-1937)

חני ברקת-גלנצר

בהנחיית פרופ' אדם טלר ופרופ' רחל רוז'נסקי, החוג לתולדות ישראל, אוניברסיטת חיפה, 2011.

במחקר נבחנו הכתבות בעיתון בידיש דער מאמנענט שיצא לאור בפולין בין שתי מלחמות העולם, כדי לעמוד על העמדות הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות שהציגו עורכיו. כך ניתן לא רק ללמוד על אופיו של עיתון זה, שתפס מקום מרכזי בחיי יהודי פולין בתקופה הנדונה, אלא גם לפתוח צוהר אל חלק מהציפיות והעמדות של הרחוב היהודי באותה תקופה. מכיוון שעיתונות זו הייתה מקור הידע העיקרי ליהודי מן השורה על הקורה סביבו, אפשר לראות בדער מאמנענט גורם שלקח חלק בעיצוב דעת הקהל.

נערך ניתוח איכותני של המאמרים והכתבות שהתפרסמו מעל דפי העיתון מיום הקמת מדינת פולין העצמאית, ב-11 בנובמבר 1918, ועד סוף 1937, עת החלה התנועה הרוויזיוניסטית את השתלטותה על העיתון והפכה אותו לשופרה.

העבודה כוללת שבעה פרקים. בפרק הראשון נערך דיון במאפייני העיתון כעיתון של המיעוט היהודי בפולין בין שתי מלחמות העולם. הפרקים השני והשלישי כוללים מעקב היסטורי אחר התנהלותם הכלכלית של עורכי העיתון, ניהול המערכת וחילופי הגברי בה לאורך השנים. דיון זה בא לקבוע את יכולתם של עורכי העיתון לשמר בידיהם את ההחלטות על תוכנם של המאמרים והכתבות שהתפרסמו בעיתון. ארבעת הפרקים הבאים בחנו את העמדות שהתפרסמו מעל דפי העיתון.

הפרק הרביעי כלל בחינה של הדרך שבה בחרו עורכי העיתון לדווח על ההתנכלויות ליהודים ועל גילויי אנטישמיות על גווניה השונים. ההיבט החמישי בירר כיצד ביקשו עורכי העיתון להציג מעל דפיו את יחסו של הציבור היהודי בפולין למדינה. דיון בשני היבטים אלה האיר את הדרך שבה ראו עורכי העיתון את השתלבותם של היהודים בפולין כאזרחים בעלי זכויות מלאות. הפרק השישי היה בדיקה של ייצוגה של התנועה הציונית מעל דפי העיתון. הפרק השביעי התחקה אחר הדרך שבה הוצגו בפני קוראי העיתון סוגיות תרבותיות שהיו במרכז השיח הציבורי היהודי של התקופה: (א) המאבק באקולטורציה. (ב) היחס אל שפתו של העם היהודי ושל החינוך היהודי. (ג) היחס לארץ ישראל.

הבדיקה סייעה להבין את מסגרות ההתייחסות שביקשו עורכי העיתון לבנות מעל דפיו, על בסיס התיאוריה של ארווין גופמן. גופמן טען שהמסגרות שמעצבים יוצרי התקשורת מתעלמות מחלקים של המציאות וממסגרות רק את התחומים שהם סבורים כי יש להם חשיבות. למסגור חשיבות רבה בהבניית המציאות מפני שמסגרות ההתייחסות האלה הן מעין סכמות המציעות ליחיד כלי ארגוני שיאפשר לו לפרש את המידע, לעבדו ולשמור אותו.

מצאתי שלאורך כל השנים שנבדקו במחקר זה בנו עורכי העיתון "דער מאמנענט" שתי מסגרות התייחסות לחיים היהודים. המסגרת האחת הציגה דימוי של פולין כבית ליהודים, שבו הוא חי את חייו כמיעוט נאמן למדינה, בעל זכויות וחובות שוות בפני החוק לאזרחים ממוצא פולני שאינם יהודים, ומנהל חיי תרבות אוטונומיים. מסגרת ההתייחסות השנייה הציגה את ארץ ישראל כבית הלאומי של עם ישראל. בתוך שתי מסגרות אלה הציגו עורכי העיתון תרבות שהתבססה הן על התרבות היהודית שהתחדשה בין שתי מלחמות העולם והן על הלאומיות היהודית שהתעצמה בתקופה הנדונה ושילבה את החיים היהודים בפולין עם הקשר לארץ ישראל והבית הלאומי שהלך ונבנה בה.

מחקר זה עשוי לשמש בסיס למחקרים דומים שיעסקו בדרך שבה הוצגה המציאות בפני הקורא היהודי מן השורה בפולין, אשר רכש את עיקר הידע שלו על המתרחש סביבו מתוך העיתונות בידיש.

עבודות תזה לתואר שני

"כנסו כנסו": הקשר בין "עושר תהליך התגובה" לבין "עושר השיח" במנגנוני התגוביות באינטרנט

טובי ענבר

בהנחיית פרופ' שיזף רפאלי, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה, 2011.

בשנים האחרונות פתחה התקשורת מתוכת המחשב אפשרויות רבות בפני אוהבי השיח, ואלה יכולים כיום להביע את דעותיהם בחופש רב מבעבר וליהנות מהמסגרת הקלה, הזולה, הנוחה וחוצת הגבולות שמאפשר האינטרנט. אחד הכלים העומדים לרשותם של הגולשים הוא התגוביות (טוקבק), אשר הופיעה בזירה התקשורתית הישראלית באמצע שנות התשעים והפכה את מדור ה"מכתבים למערכת" המוכר והצנוע לזירה חדשנית ותוססת. אף על פי שהתגוביות נחשבת לכלי תקשורת ואינטראקטיבי מרכזי במרחב המקוון בישראל, דוברים משכבות שונות באוכלוסייה וכן עיתונאים ואנשי ציבור מביעים דאגה מפני תרבות הרייטינג הירודה, דלת הלשון והאנטי-דייונית שבאה בה לידי ביטוי. לטענתם, יותר משהיא תורמת לשיח דמוקרטי, ענייני ואיכותי, תופעת התגוביות פוגמת בשיח הציבורי האינטרנטי. במחקר זה הונח כי שיח הטוקבקים מושפע ממאפייניו האלקטרוניים של הערוץ התקשורתי (אתר האינטרנט) שבו הוא מתקיים. אולם, בעוד חוקרים קודמים התייחסו להשפעה הדטרמיניסטית והישירה שיש למאפיינים הטכנולוגיים על ההתנהגות החברתית והלשונית, נבחנה התגובה כתהליך והושם במרכז הקשר בין "עושר תהליך התגובה" לבין "עושר השיח". בהקשר התהליכי מושג ה"עושר", הנובע מתיאוריית "עושר המדיה", מתאר מצב של ריבוי ערוצי תקשורת ומידע. בהקשר של השיח ה"עושר" משמש מדד להערכת איכותו.

המחקר התמקד בשני אתרי אינטרנט מרכזיים בישראל: *ynet* ו-*Haaretz* וב-36 מרחבי שיח מתוכם (וכ-5,000 תגוביות) בשלושה מדורים: חדשות, תרבות וספורט. שני מודלים עיקריים המבוססים על שיטת ניתוח תוכן כמותי שימשו את המחקר: "מודל תהליכי ניתוח מנגנוני טוקבקים" ו"מודל לחקר שיח הטוקבקים". המודל התהליכי בחן את התגובה בהגדירו שלושה שלבים: גישה, הצגה ופעולה ובהתאם לנוכחותם הכמותית של רמזים חברתיים הקשורים ורמזים טכניים. המודל הלשוני בחן את הטוקבקים ברמת השיח הכולל וברמת הטוקבקים עצמם, בהקשר הלקסיקלי-מטבי, התחבירי-דקדוקי, הטיפוגרפי והאינטראקציוני. המטרה המרכזית הייתה לבדוק מהו תפקידם של הרמזים החברתיים-הקשורים והטכניים במנגנוני התגוביות בכל אחד משלבי התגובה וכיצד הוא מתבטא במרכיבי השפה והשיח.

לצד ההשערה הראשית, לפיה "עושר" תהליכי מוביל ל"דלות" שפה ולהפך, השערות המחקר הנוספות התייחסו להשוואה בין האתרים ובין המדורים באשר לרמת המורכבות וההבעתיות הלשונית וכן באשר למידת המעורבות, הרלוונטיות, החיוביות והרגשיות בדפוס התגובה בשיח. מהממצאים עולה כי רוב ההשערות אוששו. כך, למשל, ריבוי

רמזים בתהליך התגובה נמצא כמקדם "עושר" בשיח וכן כמקדם שימוש בהם. נוסף על כך, ריבוי רמזים נמצא מרמז ל"עושר" הן ברמת המורכבות והן ברמת ההבעתיות. כמו כן, שיח הטוקבקים נמצא שיח רלוונטי, ריגושי וחיובי ברובו. תוצאות אלה תומכות ברעיון התאורטי המחשיב את התגובה כתהליך. מעבר לכך הן מחזקות את הצורך בבחינת "חוויות המדיה" כולה בהקשר התהליכי-שיחתי. לבסוף, במחקר זה הוצע למנף את שני המודלים שבו כדי להעריך מרחבי תגובה ושיח אחרים ברשת, ולהניח את הקרקע למחקרי המשך בתחום התגובה באינטרנט בכלל ותופעת התגוביות בפרט.

כציפורים החוזרות אל קינן: ייצוג עולים ועלייה בעיתוני הילדים של שנות ה-50

איה ידלין

בהנחיית ד"ר אורן מאירס, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה, 2011.

ביקשתי לבחון במחקר את תפקידה של התקשורת בעיצוב זהות לאומית על ידי מקרה בוחן: ייצוג עולים ועלייה בעיתוני ילדים של הזרם המרכזי בישראל בשנות החמישים. העיסוק ההולך וגובר בשאלת תפקיד העיתונות בטיפוח סולידריות חברתית, בהטמעת אידאליים תרבותיים ובהפצת מערכת ערכים לאומית אינו כולל את עיתונות הילדים בהקשרים אלה. עיתונות הילדים, שאינה מרכזית בנוף התקשורת בישראל, הייתה סוכן חברות ראשוני ומשמעותי לקהל קוראיה. מחסור במחקר בתחום זה מחייב עיסוק באופיים של עיתוני הילדים ובייצוג הערכים החברתיים והקבוצות החברתיות השונות בהם. ההגירה לישראל (עלייה) היא תהליך בלתי נפרד מבנייתה של החברה הישראלית, אשר הרכבה וגודלה השתנו תדיר לאור הגעתם של מהגרים מרחבי עולם. זאת ועוד, יחסי ותיקים-עולים ומקומה של התרבות הצינונית כתרבות דומיננטית בסוגיית קליטת העלייה, שימשו מקום המדינה מוקד מחקר מרכזי. חוקרים רבים הדגישו את קשיי העלייה וההתאקלמות מצד אחד ואת קשייו של השלטון ביצירת מערך קליטה תומך לעלייה ההמונית של שנות החמישים מצד שני. רבים מקשיים אלה תועדו במחקרים מתחום מדעי החברה בכלל ומתחום התקשורת בפרט, אשר שימשו בסיס למחקר הנוכחי.

הספרות המחקרית טוענת כי לאמצעי התקשורת תפקיד מרכזי בעיצוב תודעה לאומית. במסגרת פעולה זו אמצעי התקשורת אינם אחראים רק להעברת מידע, כי אם גם להצגת תמונת עולם משותפת לקהילה מסוימת ולהבהרת משמעויותיה. על ידי מתן פרשנות למתרחש, הופכת התקשורת לאחד המתווכים המשמעותיים בהענקת חשיבות להוויה הקהילתית המשותפת. ייצוגו של העולה בעיתונות הילדים נבחן בהנחה שבשרטוט גבולות בין מאפייני הקהילה למאפייני קהילות אחרות, הייצוגים שמבנים אמצעי התקשורת יוצרים עולם סימבולי משותף לבני הקהילה.

כדי להתחקות אחר ייצוגו של העולה בעיתוני הילדים נערך מחקר איכותני, שכלל ניתוח פרשני-נרטיבי וניתוח סמינטי של עיתוני הילדים

קודמים מצאו מחלוקות בין שלוש קבוצות פוליטיות אלה (בנושאי חינוך, שותפות כלכלית וצורת התיישבות ראויה, למשל), הרי שייצוג העולים והעלייה העיד על אחדות רעיונית בין הפלגים הפוליטיים שהפיצו את עיתוני הילדים ומעין "שותפות גורל" קהילתית בכל אשר נוגע לעתיד קליטתם והטמעתם של העולים בחברה הישראלית.

השלכותיו התאורטיות של המחקר נוגעות לתפקידה של התקשורת בכלל ולתפקידם של עיתוני הילדים בפרט בעיצוב החברה הישראלית בשנות החמישים. דומה שעיתוני הילדים של הזרם המרכזי, אשר גובו בכוח פוליטי-תרבותי, הגדירו לא רק את תבנית הלאום ואת התרבות המקומית הרצויה, כי אם גם תבנית זהות אישית רצויה. ייצוגו של העולה ומרכיבי זהותו, דרישות החברה לתרומה ולטרנספורמציה והעיסוק הנרחב במרכיבי האתניים הרצויים של הקולקטיב שהציעו עיתוני הילדים, לימדו על הדרישה לחפיפה בין דמות הקולקטיב, הלאום היהודי או המדינה, לבין מאפייניו האישיים של האזרח בה. באמצעות השימוש הדואלי במרכיבי ההבניתיים והאורגניים של הזהות, תוך תיאור ממדיה הנרכשים והמולדים, הציג עיתון הילדים לקוראיו גבולות ברורים לחברה הישראלית. החל בתיאור פרקטיקות יומיומיות של לבוש ושפה וכלה בידע תעסוקתי ובמנהגי דת (אזרחית ויהודית כאחת), הבנו עיתוני הילדים את התרבות ה"יהודית-אשכנזית-סוציאליסטית" כדגם לאומי וכדגם אישי ראוי. את עיצוב התרבות הזאת אפשר לסמן כניסיונם של העיתונים לנווט את החברה הן ברמה האידיאולוגית הן ברמה הפיזית, תוך יצירת רפרטואר תרבותי רצוי עבור קוראיהם.

ייצוגי המשפחה בסדרה הסורית הפופולרית "באב אלהארה2"

שחאדה אפרודית

בהנחיית ד"ר מישל רוזנטל; מנחה נוספת: ד"ר מרי תותרי, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה, 2011.

המלודרמה הסורית "באב אלהארה2" (שער השכונה2) ששודרה במהלך חודש רמדאן 2007 בערוץ הלווייני MBC, מספרת על החיים החברתיים והפוליטיים בשתי שכונות שאמיות (סוריות) בשנות השלושים של המאה העשרים תחת שלטון המנדט הצרפתי. הסדרה זכתה לפופולריות ולרייטינג גבוהים בקרב דוברי השפה הערבית. המשפחה בסדרה מיוצגת בצורה נוסטלגית ואפילו אידאלית ואוטופית. ייצוג זה אינו אופייני לעידן המודרני הגלובלי והמשתנה שבו מוסד המשפחה מאוים ומעורער כתוצאה מהופעת תבניות חדשות של משפחות (חד-הוריות, דו-מיניות וכו'). השאלה המעניינת, ובה מתמקדת עבודתי, היא מה הופך סדרה מהמאה העשרים לכה פופולרית במאה העשרים ואחת? בתזה זו נחקרו ונתחו ייצוג המשפחה הערבית בסדרה, ותגובותיהם של מבקרים וכתבים שכתבו על הסדרה באתרי אינטרנט בשפה הערבית. כמו כן נערכו ראיונות עומק עם חמש צופות פלסטיניות-ישראליות על הפרשנויות שנתנו ועל עמדתן בשאלת ייצוג המשפחה בסדרה. אם עושים אינטגרציה בין ממצאי שלוש רמות הניתוח מבחינים שהמסקנות די דומות, והממצאים מצביעים על ייצוג סטראוטיפי נוסטלגי

של הזרם המרכזי בישראל אשר יצאו לאור בין השנים 1950-1956. הבחירה בשנים אלה נבעה מהגדרתן בספרות המחקר כשנות השיא בעלייה לישראל. כמו כן שנים אלה ייצגו את הפעם הראשונה שבה שלטה ההנהגה הפוליטית בהיקף העלייה ובדפוסי קליטתה. הקורפוס המחקרי כלל את השבועונים **דבר לילדים**, בהוצאתו של היומון **דבר**, עיתונה של ההסתדרות הכללית, אשר יצא לאור בשנים 1936-1985; **משמר לילדים** אשר יצא לאור בחסות **על המשמר**, עיתונה של תנועת השומר הצעיר ומפ"ם בין השנים 1947-1985 ו**הארץ שלנו**, עיתון לילדים בהוצאתו של היומון **הארץ** אשר יצא לאור בשנים 1951-1985. ניתוח סיקור העלייה בשלושת העיתונים התבסס על ארבעה מוקדי ניתוח מרכזיים: (א) מוקד הדוברים, אשר בו נבחנה השאלה למי מיוחסים הטקסטים בעיתוני הילדים ומה מקור סמכותם של הדוברים לדון בנושאי העלייה. (ב) מוקד הדמויות, ובו נבחנו התכונות המיוחסות לעולה ועל בסיסן התכונות המיוחסות למרכיבי השונים של החברה הישראלית. (ג) מוקד העלילה, ובמסגרתו נעשה ניסיון לאתר את הנרטיבים המרכזיים שבאמצעותם תוארו העולים והעלייה. (ד) מוקד הייצוג החזותי, ובו נבחנו איורים ותצלומים בעיתוני הילדים במטרה לעמוד על אופי הופעתו החיצונית של העולה.

נוכחותו של העולה בטקסטים שנותחו מעידה על השימוש שעשתה התרבות הדומיננטית בדמותו ככלי להגדרה עצמית של הקולקטיב הקולט בישראל. באמצעות מיקומו של העולה בהקשרי חולי, עוני, מחסור ואנומיה או לחלופין באמצעות הצגתו החיובית בהקשרי השלת סממנים עדתיים ודתיים, מיקמו עיתוני הילדים את חבריה האחרים של החברה הישראלית בשנות החמישים. על ידי פעולה כפולה זו של אפיון העולים והסובבים אותם הציגו עיתוני הילדים את הקבוצה הקולטת כחברה חזקה ובריאה המחוברת לאדמה בגופה ובנפשה. במקביל הוגדרו גורמים חיצוניים נוספים לקבוצה הקולטת: אזרחי ישראל הערבים ופליטים פלסטינים, אשר מאפייני המראה, המוצא והתרבות שלהם היו דומים לאלה של חלק מקבוצת העולים. זאת ועוד, שילוב כתיבת הילדים בעיתוני הילדים אפשרה להם לתפקד כמוקד להתכנסותה של קהילה פרשנית-מדומינת המורכבת מקוראים-כותבים.

ממצא משמעותי נוסף שעלה מהניתוח מראה כי ברבות מהעלילות שהבנו עיתוני הילדים, כמו סיפור קורות העלייה, ויתרו הכותבים על רצף כרונולוגי לטובת אזכורים מיתיים מעברו של עם ישראל. באופן זה, סיפור עברו של העם היהודי שימש מסגרת פענוח דומיננטית לסיפורו של הקולקטיב הלאומי-יהודי בישראל בשנות העלייה ההמונית. כמו כן, באמצעות מיקומה של השפה העברית כמרכיב בזהות היהודית וקשירתה לעלילת ההתיישבות המחודשת בישראל, אפשר להסיק שעיתוני הילדים תרמו להפצת הקשר שבין האדם לאדמה ובין הטריטוריה היהודית הקדומה לבין זו הישראלית של שנות החמישים. בכך לא רק הביעו עיתוני הילדים נרטיב ציוני דומיננטי כי אם גם חיזקוהו באמצעות מתן לגיטימציה לחזרתו של העם היהודי לאדמת ישראל, הן על בסיס מהותני והן על בסיס הבנייתי.

לאור דברים אלה אפשר לטעון כי על אף האוריינטציה הפוליטית השונה של העיתונים, הטקסטים שנותחו העידו על היותם חלק מהותי בתרבות הציונית ההגמונית ולאוו דווקא על קרבה למצע מפלגתי או על שיוך מפלגתי מסוים. לשיטתי, הדמיון שנמצא בין העיתונים מעניין אף יותר משוני אפשרי ביניהם, שכן קרע פוליטי-הנהגתי ומחלוקות ברמת החברה והמדינה יושבו במפעל העלייה והקליטה. בעוד מחקרים

עבדו ותרמו רבות לחברה ולא כפי שהן מופיעות בסדרה, בין כותלי הבית בלבד. חלק אחר ראה את המציאות המיוצגת בסדרה כמבוססת על עבר מסוים שיש בו מן האמת, אף על פי שהגיבורים זרים לתקופה המיוחסת, אך בעיותיה, מנהגיה ועלילותיה קיימות במציאות החברתית עד עצם היום הזה, כמו טקסי החתונה, הנישואין, הגירושין, הלבוש. עם זאת הייתה הסכמה פה אחד שהסדרה פופולרית ושהמוטיבים אשר העלתה היו סוד הצלחתה. חשיבותה של הסדרה היא בכך שהיא פתחה דלת שהייתה טאבו ונשמרה סגורה שנים רבות - הדלת שהסתירה את החיים הפרטיים של זוגות ושל משפחות ערביות.

של המשפחה הגרעינית הפטריארכלית. הערכים ההגמוניים המועברים לצופים בעזרת הסדרה הם ערכי המשפחה השמרנית והמסורתית. הסדרה מחזירה את הצופים לעבר ולמורשת הערבית אשר מכבדת את מוסד המשפחה כערך עליון ומנסה לשמור על שלמותו במציאות החברתית המעורערת שהספרות המחקרית מתייחסת אליה. נוסף על כך ניכר רצון לשמור על הסטטוס־קוו בחברה ולמנוע התמרדות נגד שינויים חברתיים כמו שינויים משפחתיים־כלכליים־פוליטיים. צופים, כתבים בעיתונות המקוונת והמרואיינות בעבודה, התייחסו לסדרה כנוסטלגית, אותנטית ומעניינת. חלקם סברו כי תוכן הסדרה לא מציאותי ומעוות, וטענו שבתקופה שאליה התייחסה הסדרה הנשים